

I. Úvod

Obdobie prelomu 18. a 19. storočia je do istej miery na okraji pozornosti súčasnej slovenskej historiografie. Obdobie, ktoré začalo niekedy až horúčkovitým zavádzaním reforiem a končilo rovnako úpornou snahou o konsolidáciu pomerov, je však zaujímavým poľom pre historika usilujúceho sa nájsť kontexty, v ktorých sa odohrával hádam najviac študovaný fenomén slovenských dejín, proces národného hnutia. S ním je spojené často opakovanie klišé o rozširujúcej sa základni – rastúcom počte účastníkov aktivít, ktorými však boli pri pohľade zblízka takmer výlučne príslušníci lokálnych elít: členovia magistrátov, drobná či nanajvýš stredná šľachta (videné optikou výšky majetku a politického dosahu), príslušníci inteligencie. Všetko ľudia, ktorí prešli uhorským vzdelávacím systémom, ktorý napriek svojim obmedzeniam poskytoval prekvapivo solídne vzdelanie. Minimálne znalosť jazykov bola tým, čo budilo pozornosť ľudí zvonka (cestovateľov, spravodajcov). Študenti v zahraničí, zväčša na nemeckých univerzitách, neboli pritom len potomkami šľachtických rodov a bohatých mešťanov. Vďaka systému štipendií sa tam dostávali aj mladíci z nižších sociálnych (resp. majetkových) vrstiev. Zväčša neabsolvovali celé, niekoľkoročné štúdiá: nielen preto, že si to častokrát nemohli dovoliť, ale aj preto, lebo im stačilo doplniť si vedomosti iba z tých predmetov, ktoré nemohli absolvovať na domácich školách.

Istotne si netreba idealizovať systém školstva, ktorý fungoval len s minimálnymi zmenami počas obdobia cca 1777 – 1848, na druhej strane však predsa len poskytoval predpoklady pre nadobudnutie pomerne komplexne definovaného vzdelania – všeobecného, mravného, občianskeho. Pochopiteľne, princíp „sociálnej určenosti“, existujúce sociálne vzťahy a podmienky či majetkové pomery obyvateľstva limitovali využívanie aj týchto minimálnych možností. Štát, opierajúci sa o stále pretrvávajúci systém poddanských vzťahov navyše akcentoval najmä disciplinizačnú stránku každej roviny školského systému a mal záujem na jeho udržaní v danej podobe.¹ Zato však začal do systému školstva aj postupne investovať, hoci najmä v prípade elementárneho školstva musíme hovoriť len o veľmi pomalom procese a minimálnom prograse. Zabezpečenie zjednotenia a vydávania učebníc v domácich jazykoch (teda aj v slovenčine), vytvorenie Štúdiijného fondu na financovanie školstva a poskytovanie štipendií z neho, vytvorenie školskej správy (školská komisia, školské obvody, inšpektori, škôldozorcovia), ktorá mala dbať na dodržiavanie stanovených predpisov a zamedzovať excesom (nevhodní učitelia, nezáujem magistrátov o budovy či školskú dochádzku a pod.) boli síce inovácie na inštituciálnej či administratívnej úrovni, predsa však vytvárali predpoklady pre neskorší rozvoj. Všetky uvedené okolnosti je dobré uviesť si v kontexte sledovania počiatkov národného hnutia, ktoré zostáva jednou z hlavných oblastí záujmu historiografie.

Kniha má ambíciu aj poopraviť hodnotenia spojené so systémom vzdelávania zavedeným školskými reformami. Často zdôrazňované a kritizované obmedzenie vzdelávacích inštitú-

¹ MELTON, James van Horn. *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge, 1988, s. XIX – XXIII.